

Lázeňské parky. Komponovaná léčebná krajina na příkladu tří západočeských lázeňských měst z 19. a počátku 20. století

Lubomír ZEMAN

ANOTACE: *K nejrozsáhlejším přírodně krajinářským úpravám krajiny patří území kolem lázeňských měst, která byla zakládáním parků, sadů, alejí a promenád pod širým nebem koncipována jako vhodné léčebné prostředí. Z běžné krajiny se tak postupně stala krajina terapeutická. Léčebná terapeutická krajina tvoří významnou a specifickou součást lázeňského prostředí. Proto se stala i význačným prvkem v připravované sériové transnacionální nominaci Slavných lázní Evropy / The Great Spas of Europe na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO, kde Českou republiku zastupují lázeňská města Západočeského lázeňského trojúhelníku – Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně.*



1

K nejrozsáhlejším přírodně krajinářským úpravám krajiny patří území kolem lázeňských měst, dosud ale neprávem opomíjená. Tato krajina se vyznačuje vysokou kvalitou a velkou rozmanitostí hlavních funkcí zasazených do přírodního prostředí. Umístění prvků krajinové kompozice v prostoru bylo předem dáno koexistencí přírodních, účelových a kulturně-sociálních podmínek. Pro zpříjemnění lázeňského korza byly v intravilánu budovány lázeňské parky, sady či aleje, lázeňské promenády pod širým nebem.¹ Podle různých vlivů přírody na člověka umocněných většinou v systematicky se měnících přírodních scénách definoval Christian Cay Lorenz Hirschfeld, profesor filozofie v Kielu, ve své *Teorii zahradního umění*, vycházející v letech 1776 až 1780, normy, které se staly závaznými i při zakládání zahrad a parků u lázeňských měst. Některé jeho ústřední úvahy přitom dosti často přímo zapadaly do komplexního léčebného systému založeného na správném dodržování pitné kúry, na své si však měli pacienti přijít především po společenské stránce. „Zahrady, které se zakládají u léčivých pramenů a lázní, jsou rov-

něž závislé na svém zvláštním určení. Nemají zde být pouze pohodlné a různorodé procházkové cesty, jež pobízejí k pohybu na volném vzduchu, ale také mnoho míst k shromažďování, společenskému obveselení a odpočinku ve stínu.“²

Pro zahrady u lázní a pramenů samozřejmě platila pravidla, která přináležela k obecným charakteristikám tehdy rozvíjeného krajinářství: „Prostor této zahrady nesmí být uzavřen. Musíte pohlédnout volně a bez zábran přes jeho hranice, které se pozvolna vytrácejí v okolní krajině. Pro potřeby oka jsou tu nepostradatelné otevřené a jasné výhledy a zdravý, čerstvý a osvěžující vzduch musí mít možnost volně proudit otevřenými prostranstvími. Výsadba nemá pouze poskytovat bohaté stínění ve všech denních hodinách, ale také má na některých místech vytvářet takové procházkové pěšiny, místa k odpočinku a loubí, k nimž lze za nevlídného a větrného počasí utéct a chráněn setrvat ve volné přírodě.“³

Úlohu lázeňského parku osvědčujícího se jako místo pro seznamování hostů Hirschfeld zdůraznil několikrát a vyvodil z ní detailnější

Obr. 1. A. F. Seifert, Pohled na panorama Karlových Varů s okolím z vrchu Tří kříže, kolem roku 1835. Muzeum Karlovy Vary. Foto: Lubomír Zeman, 2016.

zásady pro vytváření takových areálů: „Půvabnější výsadba se srovnává do skupin a hájů. Přesto mohou být do tohoto parku vsazeny též široké a přímé aleje, zejména v blízkosti obytných budov, kolem pramenů nebo lázní. Nehodí se sem pouze jako přístupové cesty, ale jsou také vhodné ke společenskému procházení, ke styku lázeňských hostů a zábavě. Na těchto místech hosté ocení, že vstoupí z domu nebo od pramene přímo do stínů. Proto zde musí své

■ Poznámky

1 Robert Šrek – Lubomír Zeman, Krajinářské úpravy v Karlových Varech a okolí, in: *Historický seminář Karla Nejdl* 2008, Karlovy Vary 2008, s. 31–45.

2 Christian Cay Lorenz Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst. Fünfter Band*, Leipzig 1785, s. 85.

3 Ibidem.

větve rozprostírat vysoké a listnaté stromy a svými chladnými stinnými klenbami chránit lázeňského hosta, aby ani v nejmenším netrpěl sluncem. Tyto rovné aleje mohou pojmut jak rozšířená, ale vždycky zastíněná shromaždiště, nebo po stranách přecházet v klikaté cesty vinoucí se do zbylých míst parku.⁴

Park sloužil k inscenaci individuality, stal se jevištěm a příroda kulisou. Ačkoli zde bylo „vřtáno mnoho osamělých loubí a odloučených míst k posezení“, daleko více se žádala „rozměrná osázená místa, kde se mohou ve volné přírodě shromažďovat celé společnosti, kde mohou ráno pít svou kávu, jíst za teplých večerů, hrát, tančit nebo družně rozprávět.“ Hirschfeldova doporučení mohla dostat i podobu velmi konkrétního požadavku. Tam, „kde se lázeňští hosté zdržují ráno během pití, musí bohatá zelen všude rozprostřít svůj měkký koberec a své ochranné závěsy tak, že je to osvěžující a posilující pro oči. Proto tam, kde ostrý sluneční paprsek zraňuje oko, nesmí být v blízkosti žádná voda, žádné bílé oslunivé stěny na budovách kolem, žádná lesknoucí se žhnoucí kamenná dlažba“.⁵

Ani v kapitolce o lázních nechyběla kritika dřívějšího způsobu úpravy zeleně: „Vysoké plochy, které jsou již samy o sobě tak opovržením, se v lázeňských místech proměňují ještě v nesnesitelnější tím, že mezi svými zdmi uvězní vzduch, jakož i lidi, a v mnohých hodinách dne se rozehrávají jako skleník. Jakákoliv jiná rozumná výsadba skýtá mnohem bezpečnější a bohatší stín. Také je nutné se zde vyvarovat dlouhých nepřirozených podloubí, protože v sobě obvykle uzavírají vlhký a zatuchlý vzduch.“⁶

Procházení se po lesních pěšinách tvořilo důležitou součást terapie. Teprve pohyb zpřístupňoval krásy všeobjímajícího přírodního ráje a podporoval zdraví jednotlivých pacientů. V krajinářských sadech měl ústřední význam. Speciálně u lázeňských parků ale vyžadoval pečlivější přístup, který by odpovídal různorodé tělesné konstituci hostů. „Cesty musí být všude suché, což není pouze požadavek pohodlnosti, ale také zdraví. Všude musí být skupiny, háje a stinné cesty se zahradními židlemi, lavičkami ze dřeva a jinými druhy posezení, aby si procházející mohli odpočinout, když je přepadne únava.“⁷ Kamenné lavičky Hirschfeld odmítal ze zdravotních důvodů. Pro sedátka předepisoval bílou a šedou barvu, červenou či hnědou naopak zavrhl. Adekvátním místem pro instalaci posezení byla výšina, na které se mohly chvíle odpočinku pod chladným a stinným listovým spojit s příjemným výhledem na okolní krajinu. „V obklopujícím okolí“ by ale park měl nabízet „všelijaké divoké cestičky k procházkám, jízde na koni a projíždě pro ty lázeňské hosty, kteří hledají delší a silnější

pohyb a povyražení.“ V blízkosti jsou dále „často nutná místa, kde se ku zdravému pohybu provádí gymnastická cvičení a lečjaké hry, a tato místa zároveň umožňují půvabné osázení a ozdoby, jež se vztahují k jejich určení“.⁸

Okrasou parku mohly být i sochy, jež by podněcovaly kolemjdoucí k dalším úvahám o důvodu jejich pobytu v lázních. Velmi oblíbené byly sochy od antiky uctívaného boha Asklepie či jeho ženského protějšku, jeho dcery Hygieie s hadem v ruce. Nepostradatelnou součástí lázeňského zahradního areálu měla být architektonická stafáž: „Budovy, které nejsou v radostných houštích a hájích při lázeňských místech pouze pro pohodlnost, ale taktéž velmi přispívají k okrášení, jsou hudební domy, taneční domy, jídelny, domy nad prameny, herny nebo kabiny. Všechny mohou být v pěkných, ale rozdílných formách, například jako chrám, postaveny, charakteristicky ozdobeny a příjemně osázeny; a pak pomáhají tvořit řadu rozmanitých scén. Rovněž zde může být se vkusem věnován obzvláštní chrám zdraví.“⁹

Velkou roli hrálo zasazení lázeňského střediska do krajinného rámce. Postuláty nové krajinářské a zahradní tvorby přeměňující dříve uzavřené zahrady ve volnou krajinu, uplatňující se v anglickém prostředí již od 20. let 18. století, byly od konce 18. století přejímány i do urbanistických plánů lázeňských míst. Kniže Hermann Ludwig Heinrich von Pückler-Muskau realizoval v letech 1815–1845 velkorysý krajinářské úpravy kolem zámku v Muskau, do kterých zapojil i městečko a lázně Bad Muskau. V úvodních partiích svého textu představujícího jednu z výjžděk zahradním areálem počítal s přísnou intimitou určenou pro osamoceného vznešeného hosta, který by se měl v odloučení ponořit do hlubokých myšlenek a nechat se obklopovat divokou přírodou. Sociální aspekty lázní přitom neopomíjel: „Pohodlná příjezdová cesta vede od lázeňského domu kolem rozsáhlého zábavního parku k minerálnímu koupelím, slatinné lázni a ubytovacím domům, mnohé procházkové promenády však vedou rozmanitě kol dokola po blízkých horách; a bylo pečlivě dbáno o to, aby byla tato ve všech svých znacích divočejší část parku opatřena za pomoci různorodých a strojejších úprav co možná největší obměnou včera spatřených krajů, stejně tak aby byly vedeny daleké vyhlídky na nové objekty, nebo přinejmenším zcela jiným směrem na ty známé. Nejvíce se tu snad bude proto líbit milovníkovi volnější, zcela nevázané přírody. Bude pro něj jednodušší najít v hustých lesích a propastech nehlubší samotu, kde nic nevyruší jeho myšlenky...“¹⁰

V nejtěsnější blízkosti lázeňských partií se Pückler přiblížil ke starším Hirschfeldovým reflexím kladoucím důraz na společenskou funk-

ci: „Lázně, veřejné místo, vytvářejí bez toho jiné požadavky než takové, které jsou určeny pouze pro soukromé použití. Stinné procházky a množství půvabných a prostorných míst k odpočinutí zde budou vyžadovány především, jakož i výběr rostlin, s jejichž dobou květu se počítá na pozdní čas léta, na dobu hlavního lázeňského času. Malá květinová zahrada, napravo od lázeňského domu, která je obklopena vysokými a příkrými svahy, skýtá již od přírody takové barokní formy, že jsem vymyslel plán, jak ji pojednat téměř ve vkusu orientální zahrady, s různými pestrými pavilony na příkrých a překrývajících se výšinách. Izolovaná, jak je, a jak řečeno, poukazující na to již do jisté míry svým přirozeným charakterem, se má stát uskutečněním této myšlenky, jak doufám, může být v jediném parku určeném pro početné publikum vyhoveno každému druhu nejrůznějšího vkusu mnohem dříve než v okrasných zahradách, jež si vyžadují o něco ostřejší omezení.“¹¹ Nakonec Pücklerův text hosta vyzval, aby po prohlédnutí lázní nasedl do vozu a vydal se na další cestu, při níž se obkrouží celý zdejší areál se zastávkami na výhledy do krajiny, střelení do terčů a na jiné radovánky. Typická pro jeho styl byla také obliba pestrobarevných koberců z kvetoucích rostlin, které se objevovaly i na neobvyklých místech.

Součástí kompozice byly dominanty v širším okolí, vtažené do kompozičního záměru formou vizuálních, provozních i symbolických vazeb. Jednotlivé prvky a prostory byly mezi sebou propojeny vizuálními vazbami a vytvářely tak jednotný celek. Krajinná scenerie obklopující lázeňské centrum přímo pronikala do urbanizovaného prostoru. Území kolem lázeňských celků, koncipované jako divoká příroda, bylo protkáno vycházkovými cestami propojenými vizuálními osami umožňujícími komponované pohledy na jednotlivé dominanty sídla, vodní hladinu či dramatické vodní prvky, romantické skalní výchozy, solitéry nebo skupiny dřevin. Na vyhlídkových bodech s pohledem na lázeňské město vznikala četná zastavení, pavilony a vyhlídkové věže, rozhledny. Urbánní i neurbánní krajina se tak vzájemně prolínala, aby nabízely místa k pobytu

■ Poznámky

4 Ibidem s. 85–86.

5 Ibidem, s. 87.

6 Ibidem, s. 86.

7 Ibidem, s. 87–88.

8 Ibidem, s. 91.

9 Ibidem, s. 88.

10 Günther J. Vaupel (ed.), *Pückler-Muskau Landschaftsgärtnerei. Andeutungen über Landschaftsgärtnerei*, Frankfurt am Main 1988, s. 267.

11 Ibidem, s. 268.

Obr. 2. Vincenc Morstadt, *Pohled na Karlovy Vary od kaple sv. Vavřince*, 1840. Muzeum Karlovy Vary. Foto: Lubomír Zeman, 2016.

a relaxaci s lázeňskými procedurami podle prostředků a preferencí návštěvníků. Vytváření působivých scenerií a jedinečných celků a kompozic s cíleně proponovanou skladbou přírodních a stavebních prvků zajišťovalo vhodné léčebné prostředí.

Příroda začala být kolem roku 1800 považována za zdravou a pobyt v ní doporučován k léčbě. Již Jean Jacques Rousseau žil v naději, že cestou za hranice města může člověk nabýt pevného zdraví. Medicína schvalovala navštívování oblastí s mořským či horským klimatem. Itálie se tak například nestávala pouze cílem klasicky vzdělaných intelektuálů, ale nejednou i místem naděje na uzdravení.¹² Není proto divu, že si přírodu jako pomocný léčebný prostředek vypůjčily i samotné lázně. Krajina kolem lázeňských míst byla formována pro potřeby léčby pacientů využívající tělesný pohyb, vodoléčebné procedury ve volné přírodě či výlety do romanticky snivých míst.

Léčivým prostředkem ovšem není jen chůze a pohyb, ale jak se v poslední době prokazuje vědeckými metodami, i samotné působení prostředí. Na území lázeňských míst se totiž nachází velké množství hlubokých poruch zemské kůry, jimiž na povrch vystupují minerální vody a výrony plynů. Význam těchto anomálních poruch zemské kůry je z hlediska vlivu na lidský organismus daleko vyšší, než se dosud předpokládalo. Z geosféry jsou prostřednictvím těchto zlomů do troposféry vynášeny významné prvky jako Na, Ca, Mg, K, Fe, Zn, Cl, S aj. a stávají se tak mj. součástí bioklimatu. Vysoké koncentrace lehkých atmosférických iontů generovaných rozpadem radionuklidů nebo v horských polohách kosmickým zářením jsou z hlediska lidského zdraví považovány za pozitivní faktor. Skutečný léčebný efekt tak způsobuje přírodní jev působící na zlomech, zasahující do prostoru běžného pohybu pacientů. Emise zlomů – diskontinuit zemské kůry – a návazných efektů, jimž jsou vystaveni pacienti zejména při pitných kúrách odehrávajících se v kolonádách, zřizovaných právě na takových zlomech, a samozřejmě i při vycházkách v okolních lesích, jsou podrobovány soustavnému výzkumu a měření. Na základě starších pozorování a vyhodnocení nových krátkodobých i dlouhodobějších měření lze tvrdit, že celkový význam anomální přítomnosti zlomových struktur v lázeňských místech z hlediska lidského organismu výrazně převyšuje význam plynoucí z jejich funkce pouhého pasivního prostředí.¹³ Lze tedy konstatovat, že tvůrci lázeň-



2

ských parků i lázeňské (terapeutické) krajiny přesně věděli, kde se nachází léčebné prostředí, a tam tuto krajinu i komponovali.¹⁴

Podrobnými průzkumy se podařilo blíže rozšířovat vznik a vývoj lázeňských parků v přírodně krajinářských úpravách, ale i formalizovaných zahrad v našich nejvýznamnějších lázeňských městech. Oproti zažitým předpokladům a úsudkům se tak zcela změnil pohled na počátky lázeňských parků v Mariánských Lázních, ve Františkových Lázních, ale i v Karlových Varech. Hodnotné přírodní krajinářské úpravy se však nacházejí i u dalších lázeňských míst, jako jsou lázně Teplice, Lázně Libverda či Luhačovice na Moravě nebo lázně Jeseník ve Slezsku.

Karlovy Vary

Nejstarší promenáda v Karlových Varech vznikla v polovině 18. století podél řeky Teplé, v prostoru dnešní Staré Louky. V roce 1756 zde hrabě Rudolf Chotek, nejvyšší purkrabí Království českého, častý návštěvník lázní a velký mecenáš města, inicioval vybudování nábrežní zdi.¹⁵ Na takto vzniklé nábreží, kam byl až do 19. století navážen k lepší chůzi písek, dal hrabě Chotek ještě vysázet kaštanovou alej. Zcela promyšleně se měla karlovarská promenáda přiblížit velkoměstsky pojatým scénám z prostředí italských a francouzských středisek celoevropského formátu – Říma, Neapole či Paříže. Svým architektonickým řešením připomínala zejména slavnou mořskou promenádu Via Nuova Marina v Neapoli s výhledem na Neapolský záliv nebo nábrežní promenádu v Bad Ems. I v Karlových Varech bylo velice úspěšně využito pohledu na vodní hladinu obklopenou vzdušnými domy a letohrádky. Pro zpříjemnění lázeňského korza byly v Karlových Varech vysa-

zovány další aleje a budovány lázeňské sady a parky. V roce 1728 bylo v zahradě Českého sálu (na místě dnešního Grandhotelu Pupp) vysazeno dvanáctiřadové kaštanové stromořadí, zvané později Puppova alej, určené k procházkám v příjemném stínu.

Když v 60. letech 18. století odhalil dr. David Becher v karlovarských léčivých pramenech přítomnost oxidu uhličitého (Luft), který rychle vyprchává, přišel s myšlenkou pít termální vody v co nejkratší době po jejím načerpání ze

■ Poznámky

¹² Burkhard Fuchs, *Mondäne Orte einer vornehmen Gesellschaft. Kultur und Geschichte der Kurstädte 1700–1900*, Hildesheim – Zürich – New York 1992, s. 86–90.

¹³ Tomáš Vylita, *Balneotechnika a vývoj způsobů jímání léčivých zdrojů*, in: Lubomír Zeman (ed.), *Lázně a lázeňství v České republice v kontextu světového vývoje lázeňství*, nepublikovaný rukopis uložený ve sbírce NpÚ, GmŘ v Praze, Praha 2009.

¹⁴ Terapeutická krajina je krajina uvnitř i vně lázeňských míst, která slouží explicitně k léčebným procesům. Pobyt v ní přispívá k léčbě. V bohaté karlovarské lékařskohistorické literatuře lze nalézt zmínky o tom, že pitné kúry praktikované mimo lázeňské místo nejsou účinné. Příspěvek Lubomíra Zemana a Tomáše Vylity *Terapeutická krajina – komponovaná lázeňská krajina*, přednesený na mezinárodním workshopu o terapeutické krajině v Bad Homburgu ve dnech 9.–10. října 2014. V literatuře viz např.: Ronan Foley, *Healing Waters. Therapeutic Landscapes in Historic and Contemporary Ireland*, Maynooth 2010; Harish Naraindas – Cristiana Bastos, *Healing Holiday. Itinerate Patients, Therapeutic Locales and the Quest for Health*, London – New York 2015, s. 68–75.

¹⁵ Srov. blíže: Jiří Böhm – Vladimír Dlesk, *Stará Louka*, Karlovy Vary 2000.



3

zřídla. Stále více lázeňských hostů pak vycházelo ze svých příbytků a proudilo k vývěrům pramenů, aby mohli načerpat svou denní dávku vody. Dr. Becher také pacienty žádal v rámci nových léčebných metod o zvýšení tělesného pohybu během léčby a k tomu doporučoval četné vycházky. Pohyb pacientů ordinovaný při pitné kúře vyvolal potřeby úpravy lázeňského korza, jeho krytí stromořadím, loubím nebo krytými galeriemi.

V době zvýšených protifrancouzských nálad po revoluci 1789 a během napoleonských válek se do Karlových Varů dostávalo vypjaté anglofilství, které vyvolalo přímo anglofili. S touto vlnou přicházejí do Karlových Varů klasicizující tendence navazující zejména na palladianismus, inspirovaný stavbami italského pozdně renesančního architekta Andrey Palladia. Tehdy Anglie přejímala antikizující architekturu z italského prostředí, a poté ji v transformované podobě vysílala jakousi oklikou zpět do celé Evropy. Do habsburské monarchie proudily tyto nové impulsy přes rakouské Nizozemí, ovlivňovaly i oblasti severozápadních Čech a neminuly ani Karlovy Vary. Díky vznešeným lázeňským hostům ze všech koutů Evropy se zde vytvořila širší pluralitní společnost, která byla schopná percepcí i vyznačování uměleckohistorických podnětů z nejrůznějších stran.¹⁶

Za svými domy si karlovarští měšťané zřizovali a upravovali zahrady, sloužící i pro lázeňské hosty, které kvůli příkrému skalnatému terénu stavěli terasovitě. Vznikl tak velice zajímavý zahradní prvek, který se stal pro Karlovy Vary přímo fenoménem. Obdobně jako v případě barokních terasových zahrad, například pod Pražským hradem, se i terasy v Karlových Varech členily do jednotlivých odlišných oddílů, propo-

jených schodišti. Sloužily ke klidnému posezení lázeňských hostů, kteří tak i v rušném městě našli potřebný klid. Doplněny byly v romantických úpravách pergolami, zelení porostlým loubím, kašnami, altánky. Nechyběla zde ani vinná réva. Terasové zahrady byly přístupné z horních pater předních domů pomocí visutých lávek a z horních teras se pak naskýtal krásný pohled na panorama lázeňského města. Vedle přírodně krajinářských úprav „anglického“ stylu se ale dále používaly i formální úpravy francouzského stříhu. Do osově křížem členěných ploch pak byly situovány drobné letohrádky, pavilony či altánky, uplatňovala se stinná loubí a pergoly, jako například v zahradě vedle domu Georga Zistlera v ulici Pod Jelením skokem, kterou vytvořil Wenzl Mader v roce 1817.¹⁷ V podobném duchu provedl úpravu W. Mader roku 1809 i v Puppově aleji, kterou řešil přilehlé plochy za alejí ve formálním pojetí s centrálně umístěným tzv. Šnečím kopcem (Schneckenberg), ale i s dalšími, již křivolace vedenými cestičkami.¹⁸

Rousseauovský návrat k přírodě a pohyb jako léčebný prostředek vedl kroky pacientů také dále do okolní přírody za městem. Zasazení Karlových Varů v romantickém prostředí hlubokého údolí, obklopeného věncem lesů a skalních výběžků, přímo lákalo k vytvoření promenádních cest stoupajících daleko do okolních svahů. Postupně se na těchto cestách začaly objevovat atraktivy v podobě výletních hostinců, drobných parkových stavbiček či různých památných míst, která se stala oblíbenými výletními cíli lázeňské společnosti. V blízkém okolí města k nim patřily tzv. veřejné zahrady se stolky, kde se hostům podávalo pohoštění. Jedním z nejslavnějších výletních cílů vznešených

Obr. 2. Wilhelm Rothe – Johann Gottfried Jentzsch, *Dorotiny nivy v Karlových Varech s Dorotiným gloriem, 1815*. Muzeum Karlovy Vary. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

lázeňských hostů se stal Poštovní dvůr, budovaný Josefem Antonem Korbem v letech 1791–1792. Byl umístěn nedaleko od centra města, v poklidném údolí na levém břehu řeky Teplé. Od Českého sálu (dnešní Grandhotel Pupp) sem vedla pohodlná pěšina. Výletní restaurace, navržená původně na způsob rokokových zahradních letohrádků ve stylu Ludvíka XVI., byla nakonec postavena v klasicistním stylu s prvky romantické neogotiky v interiéru.¹⁹ Autorem či předkladatelem plánu byl stavitel Franz Anton Payer.²⁰ Robert Šrek po důkladném rozboru upozornil, že architekturu Labitzkého sálu v Poštovním dvoře, včetně jeho nástěnné malby, lze zařadit k nejranějším příkladům reflexe neogotiky v českých zemích, pokud se skutečně nejedná o příklad nejstarší.²¹ Před samotným vstupem do objektu ve směru příchodu od lázeňského města založil Josef Korb okrasnou zahradu, kde byl umístěn i romantický čínský pavilon doplněný stinným loubím. Zahrada je zmiňována jako „zeleninová“. Kromě odpočinku sloužila totiž také k pěstování ovoce a zeleniny. Podnož stavby a parteru tvořily záhony a pole užitkových plodin, jednalo se tak o nový typ tzv. okrasného

■ Poznámky

16 Srov. blíže: Lubomír Zeman – Karel Kuča – Věra Kučová, *Západočeský lázeňský trojúhelník. Západočeské lázně vybrané k nominaci na zápis do Seznamu světového dědictví UNESCO*, Karlovy Vary 2008; Lubomír Zeman, *Západočeský lázeňský trojúhelník. Západočeské lázně v kontextu evropského lázeňského dědictví*, Karlovy Vary 2008.

17 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Karlovy Vary, Archiv města Karlovy Vary, sign. 1, kart. č. 35.

18 SOKA Karlovy Vary, Archiv města Karlovy Vary, sign. 8, inv. č. B/8/20, kart. č. 49.

19 Lubomír Zeman, *Karlovy Vary, architektura baroka a klasicismu 1650–1850*, Karlovy Vary 2006, s. 32–33; Robert Šrek, *Karlovarská architektura v letech 1788–1826*, in: *XV. Historický seminář Karla Nejdla*, Karlovy Vary 2005, s. 24.

20 Anton Gnirs, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirk Karlsbad*, München 1996 (rukopis 1933), obrazová příloha č. 210.

21 Šrek (pozn. 19), s. 24–25. Více srov. Idem, *Karlovy Vary. Architektura v letech 1780–1850*, Olomouc 2013.

22 Hubert von Harrer, *Karlsbad und die umliegende Gegend*, Prag 1801, s. 135–137; August Leopold Stöhr, *Karlsbad und die umliegende Gegend zum Unterricht und Vergnügen für Fremde und Kurgäste*, Karlsbad 1810, s. 76–77; Karl Ludwig, *Der Posthof in Karlsbad*, Karlsbad 1908, s. 7.

Obr. 4. Eduard Gurk, *Findlaterův chrámek*, 1835. Muzeum Karlovy Vary. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 5. Pierre Corneillan, *Výhled z Findlaterova chrámku*, kolem roku 1820. Muzeum Karlovy Vary. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

statku („Ornamented farm“) pronikající do českých zemí z Anglie. Při procházkách se zde mohli návštěvníci i občerstvit. Zahrada tak představovala podle osvícenských zásad spojení estetických a užitkových funkcí, spojení příjemného s užitečným.

Blízké okolí bylo upraveno do podoby přírodně krajinářského parku s množstvím dalších romantických solitérních staveb pavilonků a obelisků. Údolí se nazývalo Dorotiny nivy podle malého gloriety, který zde dal v roce 1791 postavit hrabě Christian Clam-Gallas, aby vzdal poctu krásné vévodkyni Dorothei Kuronské.²³ Dorotin glorieta je oktogonální centrála postavená ze dřeva na skalním výběžku, napodobující starořecký tholos s kupolí nesenou ionskými sloupy. Uprostřed pavilonu byl původně umístěn oltář s vázou, kterou ovíjel had v tehdy srozumitelné narážce na řecký mýtus o Asklépiovi jakožto bohu léčitelství a lékařství. Díky svému mimořádnému umístění poskytoval glorieta romantickou vyhlídku na živou promenádu v údolí.

Důležitým krokem bylo zpřístupnění karlovarských lesů lázeňským hostům a vytvoření četných lesních promenád. První lesní pěšinu nechal vybudovat hrabě Rudolf Chotek a vedla od kaple Panny Marie Bolestné za dnešním Grand-hotelem Pupp pod skály Jeleního skoku, opředené pověstí o skoku jelena prchajícího při lovecké výpravě císaře Karla IV., zpřístupňující chodcům krásné vyhlídky na lázeňské město rozkládající se v údolí pod nimi. Dodnes se nazývá Chotkovou pěšinou. Do úprav lesních cest v Karlových Varech se pustil v roce 1799 i hrabě von Stollberg Werningerode. Na další zpřístupnění místních lesů přispíval zejména hrabě James Findlater, původem skotský šlechtic, trvale sídlící v Drážďanech. Roku 1801 nechal postavit altán, který nese jeho jméno – Findlaterův chrámek.²⁴ Podobně jako u Dorotina gloriety se zde počítalo s příhodným umístěním do krajině scenerie. To se vydařilo mimořádně dobře. Při pohledu z chrámku se návštěvníkovi nabízel výhled na údolí směrem k vesnici Březová, po pravé a levé straně zmalebněné skupinami vysokých jehličnanů a uprostřed zdůrazněný půvabnou, hadovitě se stáčející pěšinkou. Chrámek představuje jednoduchý antikizující vyhlídkový pavilon o čtyřech ionských sloupech s apsidálním závěrem. Průčelí chrámku prokazuje analogie k obdobně řešenému průčelí Panova templu, postaveného v letech 1783–1786



4



5

v parku v Krásném Dvoře. K chrámku nemáme dochován žádný půdorys či návrh. Pouze víme, že měl stavbu provést stejně jako v případě Dorotina gloriety karlovarský tesař a umělecký truhlář Franz Knoll.²⁵ Na okrašlovacích plánech karlovarského údolí se podílel i nejvyšší purkrabí Jan Rudolf Chotek. Na vlastní náklady nechal roku 1803 zřídit pohodlnou cestu vedoucí kolem Puppových alejí směrem ke skále Parnas a odtud nazpátek dvě další – takzvanou „Štěrkovou cestu“ a „Topolovou alej“. Tehož léta se díky němu na Parnasu objevila jako odezva vzdálených exotických kultur a romantické touhy po cestování rákosová chýše. Celé údolí bylo koncipováno jako interpretace přírod-

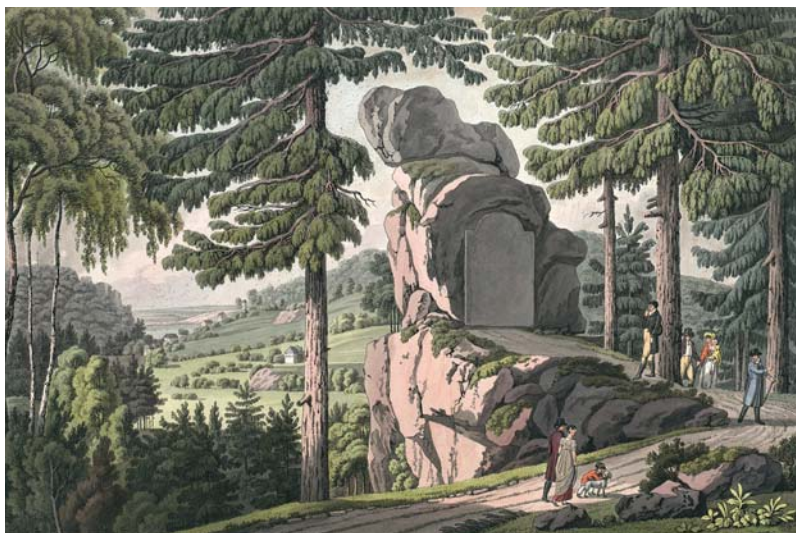
ně krajinářského parku, jako antikizující idyla symbolizující ráj na zemi. Meandrující cesty a pěšiny jsou lemovány lučními porosty s citlivě rozmístěnými skupinami stromů a lesíků, v dokonalé barevné kompozici zdejších hojně rozšířených bučin s tmavými jehličnany. Přes líně se vinoucí říčku s měkkými břehy se kle-

■ Poznámky

²³ Joseph Johann Lenhart, *Carlsbads Memorabilien vom Jahre 1325 bis 1839*, Karlsbad 1840, s. 112–113.

²⁴ Ibidem, s. 132–133.

²⁵ Eugen Linke, *Heimatkunde des Bezirkes Karlsbad*, Karlsbad 1937, s. 43.



6



7

nou dřevěné mostky a cesty vedoucí kolem skalisek ohrazuje zábradlí z hrubě opracovaných větví sestavených do tvaru ondřejského kříže. Všude vládla harmonie a řád. Úprava poskytovala i únik z přítomnosti, kdy namísto dřívějších velkolepých slavností se dávala přednost jemně smyslným galantním slavnostem, odívaným do historizujících kostýmů – chvíli antických (antikizujících), pak pohanských (mystických), středověkých (neogotických) či orientálních (čínských, japonských vzorů). Teatralita doby se již začíná pohybovat napříč historií i kontinenty a začíná prožívat i stesk po navždy ztracených rájích. A právě lázně se svým klidným a idylickým prostředím umožňovaly takovéto „putování“ a nabízely vedle léčebného posílání i snivý azyl pohádkového světa.

Nedaleko Výšiny přátelství dali vděční karlovarští měšťané roku 1804 vztýčit obelisk na památku hraběte Findlatera ve formě trojbokého jehlanu spočívajícího na podstavci, kde byl na pamětní desce umístěn nápis: „Panu hraběti Findlaterovi, ušlechtilému příteli a okrášliteli přírody, věnovali tento pomník z vděčnosti měšťané z Karlových Varů 4. srpna 1804.“²⁶ V roce 1804 byl na strmé skále Jeleního skoku vztýčen Maierův gloriet. Náklady na vybudování vyhlídkového pavilonu ve formě polygonálního oktogonu s čínsky pojatou jehlancovitou střechou a pohodlné přístupové cesty uhradil vídeňský obchodník Franz Maier, pocházející původně z Karlových Varů. Mezi známé a v lázeňských průvodcích často doporučované cíle patřila Výšina přátelství z roku 1804 a cesta k Friederichi-

Obr. 6. Lorenz Janscha – Pierre Corneillan, Hora Parnasse, 1815. Muzeum Karlovy Vary. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 7. Hermann Jakob, Mapa promenád Karlových Varů, kolem 1900. Muzeum Karlovy Vary. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

ným skalám z roku 1806. Hrabě Findlater nechal v roce 1804 postavit na vlastní náklady nad Dorotínými nivami červený slunečník zvaný České sedátko a roku 1807 přispěl také k vytvoření takzvané čtyřhodinové promenády.²⁷ Lázeňská společnost se tu procházela v příjemném chládku, ve stínu, který zde díky konfiguraci terénu začínal ve čtyři hodiny odpoledne. V roce 1818 vybudovali rakouští důstojníci nedaleko Poštovního dvora pomník knížete Karla Schwarzenberga, vítěze nad Napoleonem u Lipska z roku 1813, ve formě mystického obelisku. Tomuto prostranství se na jeho počest začalo říkat Místo knížete Schwarzenberga.²⁸ Na vyhlídkových bodech s pohledem na lázeňské město vznikala četná zastavení, další pavilony a vyhlídky. Krajinná scenerie obklopující lázeňské centrum přímo pronikla do urbanizovaného prostoru.

Roku 1846 financoval kníže Paul Esterházy rozšíření a prodloužení dřívější Břízové cesty tak, aby mohla pohodlně sloužit k jízdě na koni a dopravě vozy. Esterházyho cesta byla ve 40. letech posledním velkým počinem podniknutým ve věci kvalitnějšího zapojení obklopujících lesů do lázeňského prostředí. Podél cest obdivovatelné lázní a vděční vyléčení lázeňští hosté zasazovali děkované pamětní desky, vztýčovali kříže či stavěli drobné kapličky. Jsou ideálním místem pro modlitbu a tichou kontemplaci (Mariánská kaple, Schwarzova kaple, Lesní pobožnost, Keglevičův kříž, kaple sv. Vavřince, kaple sv. Linharta, Rohanův kříž, kaplička Ecce homo, Kamenná kniha, U obrazu aj.). Kultivace karlovarských lesoparků kulminovala stavbami restaurací a rozhleden na kopcích nad městem. Postupně vzniklo 5 rozhleden. Většinu výletních míst zdolávali lázeňští hosté pěšky, ke vzdálenějším lokalitám se také dávali vozit fiakrem či vozítky s jízdními osly. Pro snazší dostupnost výše položených lesních promenád a vyhlídek bylo kolem roku 1900 postaveno několik lanovek. Dnes plocha lesů města Karlovy Vary ve správě příspěvkové organizace Lázeňské lesy Karlovy Vary činí celkem 2 281 ha.

■ Poznámky

²⁶ Lenhart (pozn. 23), s. 141.

²⁷ Lenhart (pozn. 23), 140.

²⁸ Lenhart (pozn. 23), s. 222–223. Na zadní straně obelisku je umístěna deska s nápisem „Im Jahre 1891 neu errichtet von Karl Fürsten Schwarzenberg“.

Obr. 8. Karlovy Vary, pohled z Ottovy výšiny. Foto: Jan Prudík, 2016.

Karlovarský městský les se rozkládá na ploše 1 849 ha a lesy nad Odeří na ploše 432 ha. Karlovy Vary tak disponují rozsáhlými lesoparky protnutými lázeňskými lesními promenádami s romantickými výletními místy, nabízejícími klid pro duše lázeňských hostů.

V Karlových Varech byl v průběhu času rozehrán celý rejstřík zahradních a parkových úprav podle dobového kánonu – jardin pittoresque (malebný park s kuriózními prvky), jardin poétique (kde měly hrát rozhodující roli mýty), jardin romantique (s exotickými a tajemnými motivy zasazovanými do divoké scenerie), i jardin anglo-chinois (s čínskými prvky).²⁹ Podle příkladu Františkových Lázní a Mariánských Lázní byl v letech 1830–1831 upraven svah kolem Tereziina pramene v městský sad podle anglického způsobu. Vybudováním sadu byl pověřen již tehdy známý mariánskolázeňský umělecký zahradník Václav Skalník. Skalník osobně dohlížel na průběh prací a potřebné dřeviny přivážel z Mariánských Lázní a z Prahy. V účetních dokladech se nám zachoval i soupis veškerých použitých dřevin. Staré terasní kamenné zidky byly zbourány a celý do té doby ještě skalnatý vrch byl upraven na mírné návrší, po kterém stoupaly klikaté chodníky až nahoru k Zámecnému vrchu. Trávníkové plochy oseté anglickou a francouzskou travou i vonným jetelem byly na příhodných místech vystřídány skupinami stromů a ozdobeny květinami. Dne 15. května 1831 byl již zcela dohotovený park zpřístupněn veřejnosti.³⁰

Padesátiletou snahu o okrášení Karlových Varů ocenil v roce 1853 místní lékař Rudolph Mannl: „Příroda vytvořila okolí Karlových Varů tak bohaté, že se může ve skutečnosti považovat za velký park, ve kterém se nepostrádá nic, co patří k ozdobě krajiny. Protínají ji dva toky v mnoha záhybech, pahorky a pole pokrývá bohatá vegetace a pozadí tvoří pěkný řetězec kopců krušnohorského pohoří.“³¹ Sama příroda ale nestačila: „V takovém přírodním krásnu se také musí poskytnout prostor umění. Tak vedou výborné vozovky do všech směrů a téměř všechna vysoká položená místa na kopcích kolem města jsou prostřednictvím pohodlných pěších stezek přístupná. Četná sezení, pavilony a monumenty zvou návštěvníky na všech místech k prodlévání, za což jsou na oplátku bohatě odměněni překvapujícím výhledem či nějakým jiným půvabem za námahu výlezání a putování.“³²

V polovině 19. století byl upraven strmý svah pod vrchem Tří kříže s krásným výhledem na město Karlovy Vary v údolí, na městské sady



8

(dnes park Jeanna de Carro) a v roce 1858 zde byl vztyčen Jubilejní sloup se sochou Karla IV. od pražského sochaře Josefa Maxe. V roce 1878 došlo k nové úpravě městských sadů v údolí (dnes Sady Antonína Dvořáka) podle plánu Josefa Hahmanna, kam byl v květnu roku 1881 podle projektu vídeňské architektonické kanceláře F. Fellnera a H. Helmera dokončován koncertní sál s restaurací, známý podle dodavatele litinových prvků z blanenských železáren jako Blanenský pavilon. Ještě v průběhu stavby byla od Sadového (Císařského) pramene k restauraci postavena galerie z litinových dílů, kterou dnes nazýváme Sadovou kolonádou. Před restaurací bylo vysázeno kaštanové stromořadí. Pro toto stromořadí byly objednány stromky v holandském Boscoopu, stejně tak jako pro nově upravované kaštanové stromořadí u Grandhotelu Pupp. Hierarchizovaná struktura vzrostlých dřevin ve formě stromořadí se pak stala pro Karlovy Vary ve druhé polovině 19. století přímo charakteristickou. Ponejvíce byly vysazovány právě kaštany. Takového stromořadí bylo vysázeno u hotelu Bristol, podél hotelu Savoy-Westend i před hotelem Richmond. Celý prostor za hotelem Richmond byl upraven v romantický přírodně krajinářský park. Další parkové plochy vznikaly ve městě i na přelomu 19. a 20. století (parter s rosárem a přírodně krajinářským parkem u hotelu Imperial, francouzský parter s dlouhou podélnou osou s čtyřřadou alejí před vstupním průčelím Alžbětiniých lázní, Divadelní náměstí). Ty jsou však již nad rámec tohoto článku.

Mariánské Lázně

V Mariánských Lázních je veřejná zeleň jedním z nejdůležitějších městotvorných prvků celkové kompozice města. Již v prvopočátcích

lázeňského místa nechal opat Karl Reitenberger v roce 1813 zřídit okrasnou a ovocnou zahradu k obveselení lázeňských hostů.³³ Koncepte zástavby místa vycházela z konfigurace terénu – v horní části zaříznutého, téměř trojúhelníkového údolí se nacházel ohrazený Křížový pramen, který stékal hlubokým příkopem (Tiefer Graben) do dolní části hruškovité vyduťtého údolí. Údolí, tvořené jednou květnatou loukou a z části pastvinami a okrasnou zahradou, obklopoval les.

Zasluhou nového opata tepelského kláštera Karla Gaspara Reitenbergera se Mariánské Lázně staly roku 1812 samostatnou obcí a roku 1818 s podporou českého místodržícího Filipa Františka Kolowrata veřejnými lázněmi. Plánovitě urbanistické budování lázní se datuje k roku 1815. Bývalý lobkovický umělecký zahradník Václav Skalník začal v rozšířené části údolí budovat lázeňský park, plynule přecházející do lesnatých svahů s vyhlídkovými altány a do luk

■ Poznámky

²⁹ Claude-Henri Watelet, *Essai sur les jardins*, Paris 1774, s. 43; Georges Louis Le Rouge, *Détails des nouveaux Jardins à la mode. Jardins anglo-chinois à la mode*, Paris 1776–1787.

³⁰ Josef Nožička, Městské sady karlovarské, in: *Vědecké práce Výzkumného ústavu okrasného zahradnictví ČSAZV v Průhoncích*, Praha 1961, s. 326–329.

³¹ Rudolph Mannl, *Carlsbad in medizinischer, topographischer und gesselliger Beziehung dargestellt*, Karlsbad 1853, s. 113–114.

³² Ibidem, s. 114.

³³ Johann Josef Nehr, *Popis minerálních pramenů v Mariánských Lázních na klášterním panství Teplá poblíž Úsovic 1813 a 1817*, Mariánské Lázně 2013 (reedice), s. 21–25.



9



10

na jihu údolí. To vyžadovalo rozsáhlé meliorační práce a vyrovnávání terénu. Park zakládal Václav Skalník v podstatě v místech dřívější okrasné a ovocné zahrady. Roku 1818 bylo profesoru pražské techniky Georgu Fischerovi (?) zadáno zpracování zastavovacího plánu města, který měl být dokončen do roku 1820.³⁴ Nalezený plán je však datován do roku 1815.³⁵ Podstatou Fischerova plánu se stal kompozičně jedinečný princip obvodové zástavby ve tvaru šestiúhelníka po obvodu rozsáhlé plochy centrálního parku, jehož osnovu převzal od Václava Skalníka. Plánované budovy tak mohly vznikat na nezamokřené půdě. Zástavba dna kotliny by ostatně před dokončením terénních úprav stejně nebyla možná. Dosavadní stavby

byly soustředěny v nejsevernější a nejlépe osluněné části kolem Křížového pramene. Trojúhelníkově rozevřené prostranství před Křížovým pramenem se šikměji vedenou západní cestou dává dosud jasně najevo, že se jedná o zachování staršího urbanistického stavu. Fischerův plán vnesl do urbanistického vývoje místa geometrický řád. Celá kompozice ústředního parku měla být provedena v přísně osovém řešení (levá, západní část měla být zrcadlově stejná jako již existující pravá, východní polovina) s diagonálně vedenými cestami směřujícími k zešíkmeným stranám půdorysného konceptu. Diagonálně vedené cesty měly vytvářet směrem k jihu pravouhlý trojúhelník. Dvě přímé severojižní osy od rozšířené plochy před

Obr. 9. Půdorysný plán lázeňské lokality Mariánské Lázně z roku 1813 s výsekem pohledu na okrasnou zahradu u Křížového pramene. Městské muzeum Mariánské Lázně. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 10. Mariánské Lázně, letecký pohled. Foto: Karlovarský kraj, 2015.

Křížovým pramenem byly vedeny v ideálním protnutí zlatého řezu. Přísně osově souměrný plán naznačuje geometrický systém a formalizující principy francouzského směru.³⁶

Ve výsledné realizaci urbanistického řešení ovšem posléze došlo k výrazné úpravě navrhovaného kompozičního plánu v západní ose, která nakonec nebyla provedena se zalomením podle východní strany, ale v kolmé ose na severní stranu. Tím nabylo celé jádro lázní pětiúhelního tvaru, obohaceného na severní straně již dříve existujícím „výběžkem“ ke Křížovému prameni, který se směrem k prameni výrazně zužoval, takže v duchu barokních iluzivních koncepcí navozoval dojem extrémního perspektivního sbíhání celé kompozice.³⁷ Změnu pojetí ústředního prostoru přinesl po své studijní cestě do Anglie Václav Skalník, který celý velký středový prostor upravil mezi lety 1817–1824 v duchu módních přírodně krajinářských úprav. Prostor před východní osou, před zástavbou s Klebelsberským palácem, byl zavezen silnou vrstvou navážek a zformován do prostorné terasy. Skalník ji rozčlenil cestami vedenými vějířovitě do střední osy, kam situoval původně kašnu. Cesty lemované vysokými dřevinami do alejí nebyly ale vedeny ke vstupům do lázeňských domů, zdá se tedy, že se jednalo pouze o výtvarné řešení implikující například vějířové či lasturové členění náměstí v italské Sieně. V červnu 1820 přenesl do blízkosti kašny opat Reitenberger pietně kapličku od Křížového pramene a rozšířil ji, aby pojala větší množství věřících (kaple pak sloužila svému účelu až do roku 1848, kdy byla nahrazena kostelem Nanebevzetí Panny Marie postaveným v letech 1844–1848). Promyšleně byly vedeny vizuální osy od jednotlivých lázeňských staveb, kolonád a pavilonků, které tak byly navzájem propojeny. Dlouhá osa promenády ve

■ Poznámky

³⁴ Marie Benešová, Stavební vývoj Mariánských Lázní, *Sborník Mariánské Lázně*, Mariánské Lázně 1970, s. 43.

³⁵ Za objevení a poskytnutí plánu děkuji Ing. Jaromíru Bartošovi.

³⁶ Srov. více: Lubomír Zeman, Urbanismus Františkových Lázní a Mariánských Lázní: koncepce, kompozice a vlivy v počátečním vývoji lázeňských měst, in: *Sborník muzea Karlovarského kraje* XXII, 2014, s. 213–254.

³⁷ Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Kolín-Mi (III. díl), Praha 2002, s. 765.

Obr. 11. Půdorysný plán Mariánských Lázní ve 20. letech 19. století. Městské muzeum Mariánské Lázně. Foto: Městské muzeum Mariánské Lázně, 2015.

Obr. 12. Mariánské Lázně, indikační skica stabilního katastru, 1839. Převzato z <http://archivnimapy.cz/cz/>, vyhledáno 14. 8. 2016.

doucí od Křížového pramene k Novému (Karolinu) prameni byla osazena širokou čtyřřadou alejí, aby lázeňští hosté mohli korzovat v příjemném stínu. V roce 1826 byl u Křížového pramene postaven Promenadenhaus, sledující stopu dřívější promenády. V jižní části parku se otvíraly prostornější parkové louky s nepravidelně vedenými cestami zarámovanými skupinami stromů s volně zurčícím Pstružím potokem. Geniální prostorové členění města vytvořené Václavem Skalníkem dotvořil ve 20.–30. letech 19. století Josef Esch do formy mnohonásobně hierarchizovaného urbanistického okrsku lázeňského centra, ne nepodobného antické akropoli.³⁸ Na indikační skice i císařském otisku stabilního katastru z roku 1839 je možno spatřit rozvolnění dřívější pravidelné cestní sítě v severní části parku a zahušťování cest v jižní části parku s výrazným uplatněním květinových koberců. Pohledové osy a výhledy byly vedeny až k Úšovicím, kde byla nad Ferdinandovým pramenem postavena podle návrhu Josefa Esche kolonáda, kterou navrhl vzhledem ke krajinnému charakteru v dórském řádu.³⁹ Park zde pokračoval lučními porosty rámovanými skupinami stromů a po obvodu lesy až k Rudolfovu prameni.

Kromě Václava Skalníka, který parkovou architekturu rozvíjel po dalších čtyřicet let od založení urbanistické kompozice města, nelze opomenout ani působení jeho následovníků. Mírové náměstí je dílem významného českého zahradního architekta Františka Thomayera.⁴⁰ Další osobností, která vtiskla městu nezaměnitelný ráz, byl švédský zahradní architekt Swen Swensson z Vídně, který v Mariánských Lázních působil na počátku 20. století a který je autorem například Labutího jezírka nebo výsadeb jehličnatých solitérů v okolí Vily Lil a hotelu Krakonoš (Rübezah).⁴¹

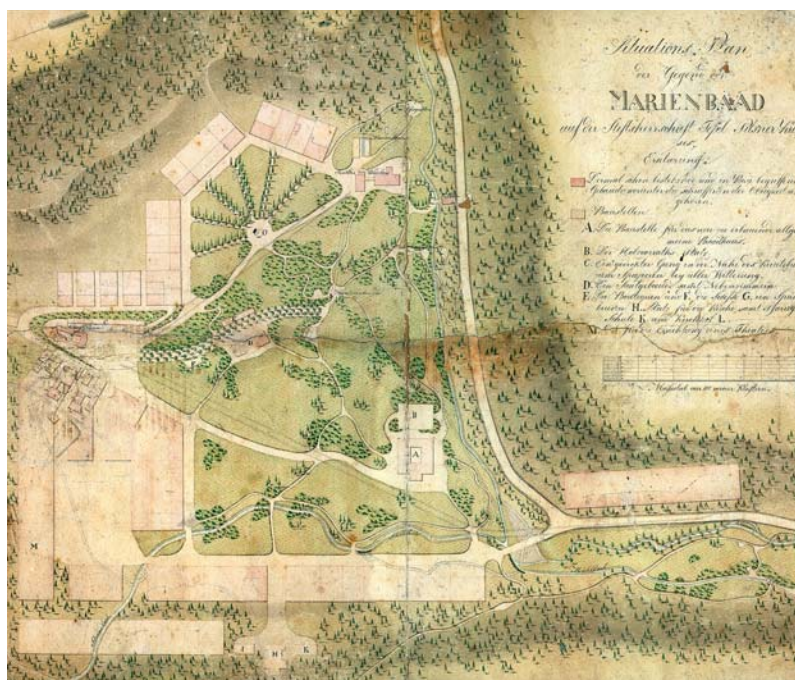
■ Poznámky

³⁸ Viz kapitolu Mariánské lázně, in: Pavel Zatloukal, *Architektura 19. století*, Praha 2001, s. 164.

³⁹ Alois Kubiček, *Architekt českých Lázní*, Umění II, 1958, s. 299.

⁴⁰ Vladimír Dufek – Kristýna Vaňková, *Thomayerova stopa v Mariánských Lázních*, *Prameny a studie. Odkaz zahradního architekta Františka Thomayera*, Národní zemědělské muzeum XLX, 2009, s. 81–90.

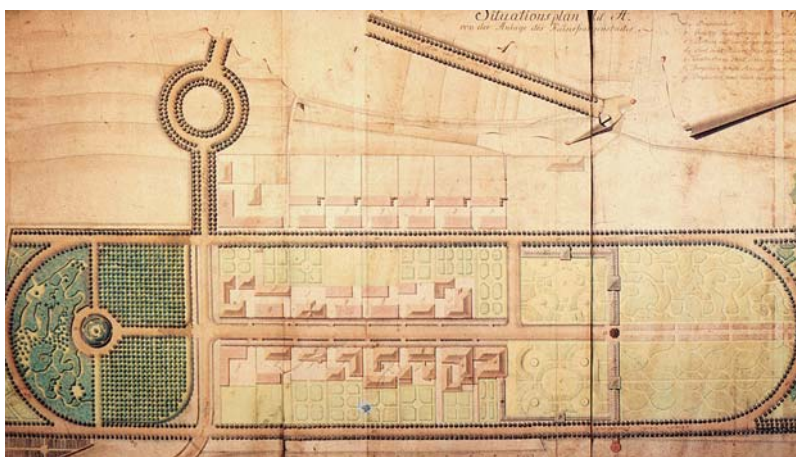
⁴¹ Géza Hajós (ed.), *Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918*, Wien 2007, s. 104.



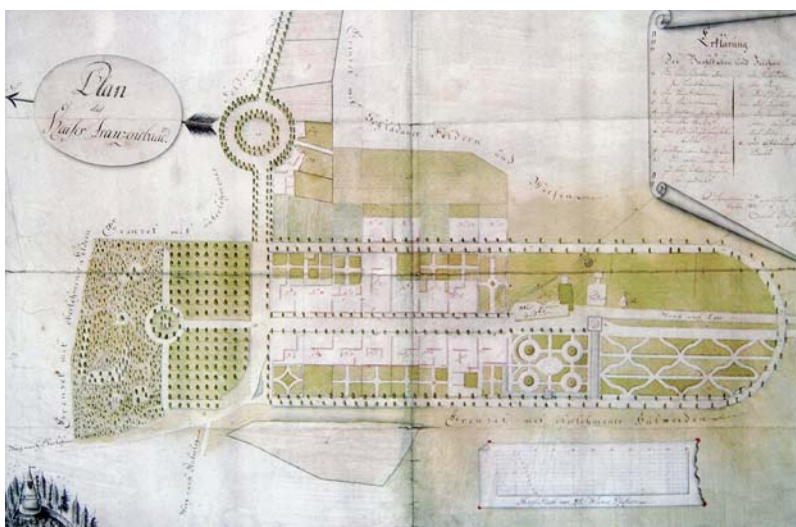
11



12



13



14

Zasazení Mariánských Lázní v romantickém údolí, obklopeném věncem lesů, přímo lákalo, stejně jako v Karlových Varech, k vytvoření promenádních cest stoupajících daleko do okolních svahů. Cíle těchto cest dostávaly postupně vypointování v podobě drobných parkových stavebiček či různých památníků, které se staly oblíbenými výletními cíli lázeňské společnosti. K oblíbeným zastávkám v blízkém okolí města patřily výletní hostince se stolky, kde se hostům podávalo pohoštění. Cesty a stezky křižující okolní lesy lákaly k vycházkám po jednotlivých vyhlídkách, které jsou rozsety okolo celého města.

Nejstarším výletním místem byl mariánskolázeňský mlýn v místech dnešního hotelu Cristal Palace. Byl postaven roku 1818 na okraji údolí. Na úpatí Suchého vrchu (přibližně v místě dnešního hotelu Excelsior) stávala Albertova besídka, dřevěný kruhový pavilonek, nazvaný

podle hosta vévody Alberta Sasko-děčínského. První budované vycházkové cesty mířily na jih k úšovickým pramenům – k Ferdinandovu prameni, k Lučnímu, pozdějšímu Rudolfovu prameni a severně na blízké okolní vrchy, odkud byl výhled na lázně. Vycházky k úšovickým pramenům si zvědaví hosté prodlužovali do Pottova údolí, kde vyvěrala chutná Pottova kyselka. Na vstupu do Pottova údolí vznikla kavárna Café Freudenau, dnešní Kaliforna, a na cestě do starých Úšovic Café Rosenberg v dnešní Dobrovského ulici. Tehdy ovšem stála o samotě. Dolní cestou při potoce došli hosté k Ferdinandovu mlýnu, zvaném později podle svého majitele Café Kroha, a pak do Úšovic. I zde se nabízelo hostům občerstvení v několika hostincích.

Pod vrchem Hamelika byl postaven výletní hotel Rübezahl (Krakonoš) a výletní kavárna Hochwald, dnešní Berolina. Na Krakonoš vedla cesta za Starými lázněmi vzhůru, která byla

Obr. 13. Tobias Gruber – Johann Rothhesel, Františkovy Lázně, půdorysný plán, 1795. Městské muzeum Františkovy Lázně. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 14. Františkovy Lázně, půdorysný plán rozšířené lázeňské kolonie z roku 1804. Městské muzeum Františkovy Lázně. Foto: Foto: Lubomír Zeman, 2015.

upravena jako pohádková cesta s výjevy z pohádek. Podobnou atrakci převzala později kavárna Červená karkulka. Jiným cílem vycházek byla kavárna Café Zoo Am Berg, kde se vedle občerstvení nabízela i prohlídka zoologické zahrady, založené roku 1931. Byla zde také síň Old Shatterhanda a bar „Oase-bloody-fox“ z divokého západu. Po 2. světové válce kavárna vyhořela a už nebyla obnovena.⁴²

V blízkosti hotelu Esplanade lze nalézt v terénu stopy dalších starých vycházkových cílů. Na místě Esplanade býval kamenolom a celý kamenitý svah se nazýval Malé Švýcarsko. Byl obdivován pro krásné partie a shluky velkých balvanů. Uprostřed svahu stojí Friedrichstein – kupa balvanů s pamětní deskou saského vládyce Friedricha Augusta II. Nad Friedrichsteinem byla postavena roku 1847 patrová vyhlídka Hirtenruhe, kterou koncem století nahradila kavárna Forstwarte – Kamzík.

Vycházkové cesty do okolí se stále prodlužovaly. Hosté chtěli také shlédnout novinku – golfové hřiště, kde byla postavena přívětná kavárnička s pamětním kamenem Eduarda VII., který stál u založení hřiště. Nedaleko vznikly kavárny Alm (Polom) a Sennhof (Beskyd). V lese se stala kavárnou i původní Rájovská myslivna z roku 1850, při které vznikl později areál Café Jägerheim. Po roce 1900 byla založena v lese u nové silnice do lázní Prameny (Sangerberk) kavárna Nimrod. Všude se nabízela káva, pohoštění i různé speciality. Hosté na Nimrodu neopomenuli navštívit farskou kyselku a vytěžené rašeliníště Stenker (dnešní Smradoch). Nejdále, pod Vlčím hřbetem (Wolfstein, 880 m n. m.), ležela výletní kavárna Wolfstein.⁴³

Vycházkové cesty vedly i na vrch Špičák, který se dnes uvádí jako Žižkův vrch. Vůbec první vyhlídkou zde byla Amáliina vyhlídka. Na vrcholu Špičáku stál pavilon, vyhlídka pruského

■ Poznámky

⁴² Richard Švandrlík, *Vycházkové cesty v Mariánských Lázních a okolí*, Mariánské Lázně 1998; Idem, *Ke Krakonoši, Občasník Hamelika. Časopis o historii Mariánských Lázní* (online), dostupné na http://www.hamelika.cz/?cz_vychazky-krakonos, 392, vyhledáno 10. 9. 2016.

⁴³ Idem, *Po dávných vycházkových cestách, Občasník Hamelika. Časopis o historii Mariánských Lázní* (online), dostupné na http://www.hamelika.cz/?cz_vychazky-uvod, 391, vyhledáno 10. 9. 2016.

Obr. 15. Eduard Gurk, *Pohled na kolonádu a starý pavilon Františkova pramene, 1825. Městské muzeum Františkovy Lázně. Foto: Lubomír Zeman, 2015.*

Obr. 16. Karel Postl, *Pohled na parter za kolonádou ve Františkových Lázních, 1807. Městské muzeum Františkovy Lázně. Foto: Lubomír Zeman, 2015.*

krále Friedricha Viléma IV. Odtud vedly vycházkové cesty – na sever Beckova cesta a na severozápad Schwarzenbergova stezka. Nedaleko stávala ještě Stefaniina vyhlídka, oblíbené místo odpočinku věrné návštěvnice princezny Stefanie. Dole u kapličky Lasky bylo Giselino odpočívadlo, lavička a balvan s bronzovou tabulkou „Gisela-sitz“. Na tepelské straně údolí vznikla myslivna Diana, kde byla původně situována střelnice národní gardy. Hlouběji v lese postavil klášter Teplá pilu, z níž se časem vyvinula kavárna Café Maxthal, dnes Lunapark. Na straně směrem ke Kynžvartu, patřící kancléři Klemensi W. Metternichovi, vyrostla v roce 1876 Löwenthalova kavárna. Když vznikla v letech 1894–1896 údolní přehrada, zájem hostů se obrátil sem. Západně od přehrady vznikla při staré sangerberské silnici Dunkanova vyhlídka, ke které vedla Dunkanova stezka.

Po roce 1900 se v Mariánských Lázních začala uplatňovat terénní kúra, pro niž se rozšířila síť vycházkových cest v lázeňských lesích velice dobře hodila. Jako první s myšlenkou využívání chůze v kopcovitém terénu k léčbě poruch krevního oběhu přišel lázeňský lékař, doktor Oertel. Rozdělil stezky podle náročnosti stoupání, ale upozorňoval na to, že léčbu nemůže provádět pacient sám, ale jen po poradě s lékařem. Ten totiž podle druhu choroby určí, zda se pacient má chránit, nebo naopak cvičit a chodit v terénu. Mariánské Lázně s tehdy dominující odtučňovací kúrou se Oertelovy terénní léčby velice příčinlivě chopily a výsledkem je velice důmyslně propracovaný systém lázeňských cest.⁴⁴ Na vyhlídkových bodech s pohledem na lázeňské město vznikala četná zastavení, pavilony a vyhlídkové věže, rozhledny. Urbanistická kompozice lázeňského města je poměrně vzácným úkazem – Mariánské Lázně patří díky tomu k nejstarším zahradním městům v českých zemích.

Františkovy Lázně

O povznesení místa se horlivě snažil dr. Bernhard Adler, od roku 1785 chebský městský lékař, jehož zásluhou byl roku 1791 zdejší pramen vyčištěn a nad ním postaven první dřevěný pavilon. V únoru 1792 se u chebské kyselky sešla komise českého zemského gubernia, která uložila stavebnímu ředitelství zemských komorních statků, vedenému abbém Tobiasem Gruberem, aby vypracovalo plán lázeňské



15



16

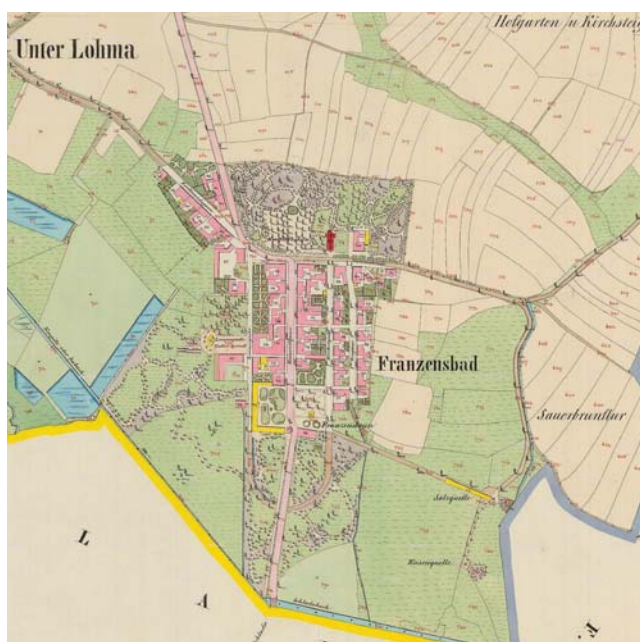
osady.⁴⁵ Dne 27. dubna 1793 bylo podle předložených plánů schváleno založení lázní a povoleno užití jména císaře Františka.⁴⁶ Výstavba lázeňského města podle Gruberova regulačního plánu začala na jaře 1793. Rozvrh vycházel z barokního principu osovosti a symetrie bez uzavřených bloků a zástavba byla doplňována kompoziční zelení a parkovými plochami. Hlavní osou se stala Kaiserstrasse (nynější Národní třída) lemovaná stromořadím, směřující k pavilonu Františkova pramene a na opačné, severní straně končící v geometricky řešeném parku se zeleným rondelem ve středu, s akcentem pyramidy – Šnečího kopce (Schneckenberg). Nad Františkovým prame-

■ Poznámky

⁴⁴ Karl Zörkendörfer, *Marienbad und seine Terrainwege*, Marienbad 1907; Idem, *Terrainkurwege Marienbads* (Die Sudetendeutsche Selbstverwaltungskörper, Band 11), Marienbad 1932.

⁴⁵ Jaromír Boháč – Roman Salamanczuk, Františkovy Lázně v roce 1792. Z protokolu guberniální komise, *Františkolázeňské noviny* č. 5/2014 (příloha Františkolázeňských listů, květen 2014, s. 7–8).

⁴⁶ Franz Ambros Reuss, *Anleitung zum Gebrauche des Egerbrunnens oder Franzensbades*, Prag – Leipzig 1794, s. 95; Joseph Carl Eduard Hoser, *Beschreibung von Franzensbrunn bey Eger, Mit einer Ansicht und Grundriss der Brunnekolonie*, Prag 1799, s. 11; Vincenz Pröckl, *Eger und das Egerland*, 1845, s. 180.



17

Obr. 17. Františkovy Lázně, císařský otisk stabilního katastru, 1841. Převzato z <http://archivnimapy.cz/kz/>, vyhledáno 14. 8. 2016.

Obr. 18. J. Stadler – J. Soukup, Návrh parku Amerika u Františkových Lázní, 1882. Převzato z: Wiedermann (pozn. 55).



18

nem byl v roce 1793 vyzdvižen nový pavilon ve tvaru oktogonu, prolomený arkádami v římsko-dórickém řádu, a dřevěná trojkřídlá kolonáda, které zřejmě podle návrhu abbého Grubera postavil Ing. Johann Rothhesel. V roce 1794 byl dokončen také Společenský dům (Kursaal), který uzavřel blok po západní straně Císařské ulice a s pramenem byl spojen zmiňovanou kolonádou. Kolonáda byla projektována též na východní straně kompoziční osy, k realizaci však tehdy ještě nedošlo. Na základě podrobného rozboru lze konstatovat, že pro urbanistický plán Františkových Lázní byl použit koncept velkorysých forem, navazující ještě na pozdně barokní osové řešení s hlavní hloubkovou osou a zahradní úpravou komponovanou formálními prostředky podle francouzských principů.⁴⁷ Tento přísně symetrický a osově komponovaný urbanistický koncept vycházel z oblíbené formy francouzské zahradní architektury Ludvíka XIV. a jeho soukromého zámku a zahrady Marly-le-Roi (1679–1684), použité například i v lázních Bad Brückenau v Bavorsku.

Plochy městské zeleně uvnitř vytyčené zástavby Františkových Lázní byly ve svých počátcích komponovány formálními prostředky.

V přední části jižní plochy, před kolonádou, byl rozvinut nízký parter s broderiemi (*parterre de broderie*), na východní i západní straně rozdílnými, ale celkově vytvářejícími souměrný kompaktní dojem. Za kolonádou byly rozvinuty travnaté plochy (*parterre à l'anglaise*) s navzájem se křížícími cestami pro korzo lázeňských hostů. Použité řešení zcela zřetelně navazuje na tradiční formy zámeckých zahrad, kde byly postranní osy rozsáhlých kompozic, vázané k hlavní hloubkové ose, doplňovány dřevěnými pergolami nabízejícími procházky ve stínu. I nejstarší kolonáda ve Františkových Lázních, spíše krytá promenáda (Wandelbahn), měla podobu dřevěné pergoly uzavřené typickým latováním s dekorativním mřížováním a opatřené náterem v pastelově zeleném odstínu tak, jak to bylo typické pro zámecké zahrady. Při nepříznivém počasí se na návětrné straně rozvěšovaly látkové závěsy.⁴⁸ I podlaha kolonády a celá promenáda včetně hlavní Císařské ulice byly vysypávány pískem, jako v zámecké zahradě. Na východní straně, v místech kde, měla stát dřevěná kolonáda, byly vysázeny špalíry kaštanů (jirůvců).

V přední části severní parkové plochy, rozčleněné na dva rovnoměrné čtverce, byly vysázeny v pravidelném sponu husté špalíry vyšších dřevin, vytvářejících mohutnou stinnou klenbu. V zadní části byl dle francouzských principů zahradní tvorby vysázen lesík (*grand bois*), protkaný nepravidelnými cestami s vnitřními salony skýtajícími intimní zákoutí. Na křížení hlavní a podélné osy byl navršen Šnečí kopec (Schneckenberg) s obeliskem. Po vnějším ob-

vodu lázeňské kolonie vedly jezdecké cesty pro vyjíždky na koních, lemované a zarámované alejemi vysokých topolů, mezi nimiž byly rozesazené lázeňské záchodky. Plně se zde již projevil osvícenský důraz na zdraví ve spojení s po- bytem v přírodě. Topol byl navíc strom spjatý s kultem J. J. Rousseaua v Girardinově parku v Ermenonville. V pokračování podélné osy v severní části kompozice směřující na Chlum byla vytvořena kruhová jezdecká alej (manéž). Celá kompozice velkého oválu byla zřejmě inspirovaná půdorysem antického „stadia“. Od roku 1796 zde pracoval zahradník Adam Wild.⁴⁹

Již na konci první dekády 19. století bylo nutné přikročit k rozšíření urbanizovaného prostoru. Stalo se tak připojením zástavby k východní obvodové cestě. Základní urbanistickou osnovu lázeňského města tak na počátku 19. století tvořily tři souběžné severojižní ulice Luisina (Máchova), Císařská (Národní) a Kostelní (Jiráskova). Toto uliční schéma propojovaly šachovnicově dvě příčné spojky. Dosavadní kompozice lázeňského města s přísnou symetrií byla rozšiřována i díky objevení vzdálenějších pramenů. Nejprve byl v roce 1806 objeven západně od vnitřního města vydatný Luisin pra-

■ Poznámky

⁴⁷ Zeman (pozn. 36), s. 216–224.

⁴⁸ Stanislav Macek, *Františkovy Lázně, historie města*, Františkovy Lázně 1995, s. 23.

⁴⁹ Karel Brož, *Františkolázeňské parky*, in: *Františkovy Lázně*, Františkovy Lázně 2011, s. 52.

Obr. 19. Panoramatický pohled na Františkovy Lázně a okolní parky z roku 1940. Městské muzeum Františkovy Lázně. Foto: Lubomír Zeman, 2015.

Obr. 20. Františkovy Lázně, letecký pohled od jihu. Foto: Karlovarský kraj, 2015.

men, pojmenovaný po císařovně Luise, a roku 1817 byly objeveny prameny Solný a Luční. Nová urbanistická kompozice byla promyšleně vedena s cílem vizualizace nejdůležitějších komponent lázeňského místa – jimiž byly právě prameny. Na místě starého pavilonu Františkova pramene byl vybudován v roce 1832 podle plánu inženýra Josefa Esche nový klasicistní pavilon v již plně neopalladiánských formách.⁵⁰ U pavilonu Luisina pramene a Studeného vřídla, postaveného v letech 1826–1827 podle projektu krajského inženýra Wenzela Stöhra, vznikl i Nový park, řešený opět formálními prostředky ve tvaru pravidelného čtverce s osovým vedením cest do hvězdice a uprostřed s kruhovou výsečí na způsob „parádního“ libosadu. V travnatých plochách byly vysázeny ve sponu dřeviny, převážně duby. Cesta od lázeňského centra, Františkova pramene, k Solnému a Lučnímu prameni se přetvořila v diagonální parkovou osu s čtyřřadou lipovou alejí, která se stala hlavní lázeňskou promenádou, později zvanou Isabelina promenáda.

Další rozšiřování urbanistické osnovy Františkových Lázní probíhalo od 30. let 19. století, kdy došlo také k přeměně původně formálních zahradních úprav do přírodně krajinářského pojetí podle módních anglických „zahrad“. Nové návrhy úprav parkových ploch vypracoval v roce 1829 vrchní správce dvorní zahrady v Schönbrunnu J. M. Riedel.⁵¹ Ten navrhl rozšíření parků severním, východním i jihovýchodním směrem od města. K realizaci plánů doporučil Riedel zahradníka c. k. dvorní botanické zahrady ve Vídni Martina Soukupa. Ten rozšiřoval františkolázeňské parky po roce 1828 v anglickém stylu. V jeho díle dál pokračoval i syn Antonín. Severní park byl rozšířen směrem západním i severním a upraven v pravidelném tvaru čtyř dílů rozčleněných křížovým osovým vedením cest, přičemž jižní část se Šnečím kopcem zůstala zachována. Plochy byly pouze doplněny osovým vedením cest s křížením uprostřed v kruhových výsečích. Zadní, severní část byla napřímena a v lesíku byly upraveny nepravidelně vedené cesty tak, že byly označovány jako bludiště (Irrgang). Na místě původního rejterského kruhu (manéže), na cestě na Chlum, byla ve 20. letech 19. století upravena pouze obdélná plocha jezdecké dráhy pro závody, dostihy (Reitbahn). Zbytek plochy původního kruhu byl vysázen dřevinami ve sponu. Jižní park za kolonádou byl rozšířen až za půlkruho-



19



20

vě vedenou jezdeckou cestu, ale v prvopočátku pouze na západní straně cesty na Cheb. Podobně jako jižní park u kolonády bylo i toto rozšíření protkáno nepravidelně vedenými cestami. Do roku 1841 byl rozšířen Severní park až za kostel Povýšení svatého Kříže a hotel Zlatá koruna (později Praha) a ukončoval severní část nově rozšiřované zástavby dvou dalších ulic, Kostelní a Nové ulice (dnešní ulice Boženy Němcové a Dr. Pohoreckého). Dosud neupravené plochy jihozápadně od Luisina pramene nechal upravit v přírodně krajinářský park Kryštof Loimann. Bažinatá slatiniště musela být náročně upravována navážením hlíny s pískem a zpevňována celými kmeny stromů. V prostoru u dnešního Nového pramene byly parkové úpravy dokončeny v roce 1847. Na detailním rozpracování výsadeb se také podílel zahradník Bíba knížete W. L. Metternicha z Kynžvartu. Podél cest u významných bodů,

křížení a osových průhledů byly doplňovány květinové plochy a vytvářela se romantická místa. Například rododendrony se zde pěstují od roku 1828.

V letech 1865–1911 byly parky pod vedením Antonína Soukupa výrazně dále rozšiřovány, až jako rozlehlý přírodně krajinářský park širokého pásu zeleně obklopily celé lázeňské město na severu, východě a jihu. Rozvojem zástavby za jejich hranicí se původně obvodové parky dostaly do centra města a vytvořily tak charakteristické prostoupění krajiny do městského interiéru, které je dochováno dodnes. Na severu zůstával Severní park (Alter Park a Neuer Park, dnes Městské sady), kde byl

■ Poznámky

⁵⁰ Kubiček (pozn. 39), s. 300.

⁵¹ Macek (pozn. 48), s. 95–97; Brož (pozn. 49), s. 53.

v roce 1853 odstraněn Šnečí vrch a na jeho místě byl vztyčen pomník císaře Františka I. V roce 1857 byla v jižní části Severního parku vystavěna Sadová kavárna. V roce 1882 přibyl i Hudební pavilón. Na východě se rozkládal Jitřní park (Morgenzeile Park, dnes Sady Bedřicha Smetany), kam byla v roce 1868 umístěna nová budova divadla. U kolonády Solného a Lučního pramene byl upraven rozsáhlý Park Solného pramene (dnes Sady Solného a Lučního pramene). Mezi kolonádou Solného a Lučního pramene a Císařskými lázněmi byla upravená plocha pojmenovaná podle korunní princezny Stefanie park a jižní část podle císaře Park Františka Josefa. Na západní straně byly Loimannovy soukromé zahrady a Loimannův park podstatným způsobem rozšířeny v Západní park (Westend park), kde byly vybudovány tenisové kurty. Na úpravách Loimannova parku se podílel umělecký zahradník Jošt. V místě původního rybníka vzniklo jezírko s lodičkami u dnešní Rybářské bašty.⁵² V roce 1866 zde upravil Antonín Soukup společně s Metternichovým zahradníkem Stadlerem novou cestu lemovanou lipovou alejí a pod hrází městského rybníka nový park, zárodek pozdějšího lesoparku Amerika.

V roce 1878 začal tehdy ještě mladý architekt Gustav Wiedermann připravovat plány na dalekosáhlé úpravy okolní krajiny kolem Františkových Lázní v přírodně krajinářské parky. Většina pomníků, nových vycházkových cest a parkových úprav vznikla z iniciativy Okrašlovacího spolku, jehož předsedou se Gustav Wiedermann stal v roce 1889. V roce 1899 byla u hráze Městského rybníka postavena výletní kavárna a prostor až k Loimannovu parku byl upraven v lesopark s nepravidelnou cestní sítí doplněnou zahradní architekturou, altány, zvoníčkou a lavičkami. Dokonce sem byla umístěna podle americké módy i zoologická zahrada, podle které se snad celý lesopark začal nazývat Amerika.

Okrašlovací spolek také založil výletní trasy do okolí. Do konce 19. století byla vysázena alej ke Komorní Hůrce a alej z Dolních Loman na Antonínovu výšinu. Od roku 1900 začal spolek systematicky vykupovat pozemky v severovýchodní části za tratí, které patřily katastrálně k Horní Vsi a u kterých hrozilo, že budou jinak zastavěny. Do roku 1911 zde spolek vlastnil, již díky větším darům několika mecenášů, pozemky o rozměru 22 hektarů a vybudoval na nich nový park zvaný Hornoveský areál. Na Wiedermannův návrh bylo v roce 1913 rozhodnuto postavit zde dřevěnou chatu pro lázeňské hosty a v ní umístit pamětní tabuli se jmény významných dárců, díky kterým spolek mohl tuto část území zakoupit a zvelebit.⁵³ Do roku 1911 zakoupil okrašlovací spolek v bezprostředním okolí lázní 51 parcel o rozměru téměř

40 hektarů a vysadil zde i na dalších 15 hektarech městských pozemků na 600 000 stromů, keřů a okrasných rostlin. Františkovy Lázně měly téměř 200 hektarů parků a komponované zeleně.⁵⁴ Výlety do okolí podnikali lázeňští hosté na Komorní Hůrku, kde byla otevřena výletní restaurace, i na Antonínovu výšinu s noblesní kavárnou a restaurací. Dále byl populární výlet do Štekrova mlýna s egerlandským hostincem v hrázdném statku. Jihovýchodně od lázeňského centra vznikl další přírodní krajinářský park, lesopark u pramene Natalie, pojmenovaný Nové sady a posléze Lesní sady.

Parky a zeleň jsou chápány ve Františkových Lázních jako přirozená součást léčby. Místní přírodní léčivé zdroje slouží především ke zmírnění potíží pacientů s degenerativními či zánětlivými chorobami pohybového aparátu i poúrazových a pooperačních stavů. Tělesný pohyb pacientů se tedy stal integrální součástí lázeňské léčby a doplňkem rehabilitačního programu. Aby se ovšem návštěvníci v rozsáhlých parcích a lesoparcích neztratili, byly vytyčeny tzv. srdíčkové trasy. V roce 2004 pak byly trasy prodlouženy a získaly dnešní podobu různé dlouhých rehabilitačních okruhů. Františkolázeňské parky, dochované do současnosti ve své impozantní rozlehlosti a integritě, představují významný fenomén lázeňského města mezinárodního významu.

Shrnutí

Komponovaná krajina je záměrně vytvářena krajina k určitým cílům a potřebám. Je utvářena kompozičními prvky, které jsou navzájem propojeny především vizuálních i symbolických vazeb.⁵⁵ V komponované krajině se odrážejí dobové filozofické úvahy o vzájemných vztazích makrokosmu jakožto vnějšího světa přírody a mikrokosmu jako vnitřního světa člověka – krajina vnitřní a vnější. Krajina kolem lázeňských míst představuje rozsáhlé a kompozičně svázané krajině úpravy. Vyznačuje se vysokou kvalitou a velkou rozmanitostí hlavních funkcí zasazených do přírodního prostředí. Celková struktura intravilánu i extravilánu lázeňských míst kombinuje architekturu, urbanismus, zahradní architekturu a úpravu krajiny unikátním způsobem, který zahrnuje okolní krajinu do zastavěného prostředí, a to jak funkčně, tak vizuálně. Urbanistická struktura lázeňských míst i okolní krajina byly formovány s respektováním přírody jako explicitní léčebná „terapeutická krajina“ pro potřeby léčby pacientů, využívající uznané léčebné procedury, které byly zaznamenány a předepisovány klientům, pacientům. Lázeňská místa se ve velké míře rozkládají na zlomových strukturách v zemské kůře a diskontinuitě zemské kůry vyvolávají návazné efekty, jimž jsou vystaveni pacienti zejména při pit-

ných kúrách i při vycházkách v okolní krajině. V prostoru běžného pohybu pacientů v krajině postižené zlomovými poruchami dochází ke skutečným léčebným efektům, umocňujícím efekty vnějších či vnitřních procedur využívajících přírodní léčivé zdroje – právě tím se z běžné krajiny stává krajina terapeutická. Oblast kolem lázeňských míst je tak spolu s lázeňskými budovami vlastního lázeňského místa považována za „léčebné prostředí“.

Léčebná terapeutická krajina, tvořící významnou a specifickou součást lázeňského prostředí, se tak proto stala i význačným prvkem v připravované sériové transnacionální nominaci *Slavných lázní Evropy / The Great Spas of Europe* na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO.⁵⁶ Lázeňská města, jež byla do sériového statku zařazena, jsou nejvýznamnějším dokladem historického vývoje lázeňských měst a balneologie v Evropě, jenž ovlivnil její popularitu a rozvoj v dalších částech světa pod kulturním a politickým vlivem evropských zemí. Zahrnuje nejvýznamnější příklady měst se staletou lázeňskou tradicí i měst pro tento účel cíleně založeného, koncipovaného a krajinářsky upravovaného lázeňského prostředí a navazující krajiny. Rovněž kolem nejvýznamnějších českých lázní se rozprostírají rozsáhlé lázeňské parky a lesoparky, terapeutická krajina určená přímo k lázeňským léčebným účelům, formovaná rukou člověka do výjimečných krajinářských celků, včetně kompozičních úprav. Západočeské lázně patří k mimořádným dílům přírodně krajinářských úprav na území České republiky.

■ Poznámky

⁵² Brož (pozn. 49), s. 56.

⁵³ Gustav Wiedermann, *Des Kaiser Franzensbader Baum-Pflanzungs Vereins Anpflanzungs und Verschönerungs Verein Franzensbad, I. Teil 1828–1907*, Franzensbad 1907, s. 27. Dostupné na <http://www.portafontium.eu/chronicle/soap-ch/00907-spolek-pro-zvelebeni-obce-frantiskovy-lazne-1828-1907>, vyhledáno 10. 9. 2016.

⁵⁴ Gustav Wiedermann – Franz Köppl – Alexander Brömse, *Des Kaiser Franzensbader Baum-Pflanzungs Vereins Anpflanzungs und Verschönerungs Verein Franzensbad, II. Teil 1908–1937*, Franzensbad 1937. Dostupné na <http://www.portafontium.eu/chronicle/soap-ch/00907-spolek-pro-zvelebeni-obce-frantiskovy-lazne-1908-1937>, vyhledáno 10. 9. 2016.

⁵⁵ Srov: Karel Kuča (ed.), *Krajině památkové zóny České republiky*, Praha 2015.

⁵⁶ The serial transnational property the Great Spas of Europe. Viz <http://whc.unesco.org/fr/listesindicatives/5928/>, vyhledáno 10. 9. 2016.